

Dorđe Pisarev

IZ ŽIVOTA JEDNOG PISCA

Šta čita Tišmin alter ego?

Naravno, pročitano i pronađeno u "autobiografiji" (ili romanu?) "Sećaj se večkrat na Vali" (sa dodatnim "elementima" iščupanim iz knjige sakupljenih intervjua "Šta sam govorio"); dakle, šta je čitao Tišma, pisac, a šta njegov junak, romanopisac?

Nemilosrdno ogoljena stvarnost (i junaci) u romanima koje ispisuje Aleksandar Tišma gotovo da se ne razlikuje od generalne ogoljenosti samog Tišme, kao individue, koju nam on otkriva u dnevničko-autobiografskim zapisima. Mogle bi tome, kao pokriće, da posluže brojne njegove prozne knjige ili dnevnički zapisi – na primer, dnevnik koji pokriva razdoblje između 1942. i 1951. godine – ali i interpretatori moraju da se svedu na neku meru. Tako, ovaj put, ipak biramo, s jedne strane, knjigu "Sećaj se večkrat na Vali" (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2000), a s druge knjigu sakupljenih intervjua gospodina Tišme koju je, pod nazivom "Šta sam govorio", objavio "Prometej" 1996. godine. "Obradujem" tekstove intervjua samo do stranice 285; na njoj se, naime, pojavljuje ovaj zapis: "Ja sam napisao jednu knjigu koja je vrsta izveštaja o razaranju Jugoslavije, čiji naslov glasi *Sećaj se večno na Vali*. Uskoro ću videti da li je dovoljno zrela za objavljivanje". Intervju sa ovim iskazom potiče iz 1993. godine, a knjiga "Sećaj se večkrat na Vali", koja je i tema i povod ovog teksta, objavljena je tek 2000. godine. Uzimajući u obzir šta se sve (tek) dešavalo u godinama koje su usledile, čini se da je sasvim jasno zašto je Tišma preusmerio tematiku najavljene knjige. Naime, knjiga koja je pred nama nije izveštaj o razaranju Jugoslavije, nego izveštaj o jednom (privatnom) životu.

Zakon proze

Naslov za ovaj izveštaj o mome životu, počinje knjigu "Sećaj se večkrat na Vali" Aleksandar Tišma, uzeo sam iz jedne školske sveske plavih korica i – odmah nas postavlja u središte "problema": u kojoj meri treba, i možemo, da mu verujemo?

Razdvojmo pripovedača, u prvom licu, i ime (i delo!) sjajnog proznog pisca i nedoumice će početi da se slažu jedna na drugu: da li je stvarno u pitanju gola autobiografija, i moramo li tako da je čitamo, a priori verujući Tišmi, ljudskoj jedinki, dakle imenovanoj i određenoj ličnosti, ili je zakon proze dovoljno stabilan da nas "natera" da se prema ovoj ubedljivoj i uverljivoj umetničkoj tvorevini, ipak, ophodimo kao prema fikciji koja nadrašta gole uspomene i činjenice ostavljajući ih u senci

primarnog *umetničkog* dejstva koje mora da odnese prevagu u ovom, po svemu sudeći, neravnopravnom boju?

Priznajem da je ovo za mene samo retoričko pitanje i da je moja "presuda" davno donesena; verujem, dakle, da je ovo čista autobiografska građa u istoj meri u kojoj verujem da su to i, na primer, fascinantne "Močvare" Andre Žida. Dakle – ne verujem uopšte! Knjiga "Sečaj se večkrat na Vali" je fiktivni dnevnik jednog pisca, koji, sasvim razumljivo, kao polaznom građom, barata činjenicama i događajima vezanim za samog Tišmu, ali pripovedač u prvom licu nadrašta ovo usko određenje i postaje univerzalan u onoj meri u kojoj se to, standardno, dešava i sa pripovedačem u romanu.

Ličnost je memorija

Naš pripovedač – pripovedač, ponavljam! – počinje svoj spis 1991. godine, u zimu, u trenutku raspada države u kojoj je proživio svoj vek, u trenutku, isto tako, smrti svoje majke, kojoj se "memorija, a to znači ličnost, rastakala, čilela, nestajala". Ličnost je memorija, zaključuje on, i tako otpočinje priča kojoj je jedan od ciljeva upravo i uverenje da je junak-pripovedač još uvek živ, *ličnost* sa sačuvanim integritetom.

Dva bitna toka pripovesti teku paralelno: jedan je konkretan, tiče se samog manifestnog života (jedinka u kovitlacu burne istorije, sa svim emotivnim ili intelektualnim lomovima u kriznim, ili onim ređim, malo mirnijim situacijama); drugi je jasan i čist – tiče se pozicije *pisca*, ne samo u istoriji i vremenu nego, ono što je još važnije, pozicije pisca koji to jeste, i biće to po svaku cenu, bez obzira na etičke norme ili moralne skrupule (i tome slično!). Ovi se tokovi prepliću i uslovljavaju jedan drugog, pa tako, često, zatičemo junaka u situacijama u kojima bi se njegovo ponašanje moglo nazvati, smatrati, neprimerenim, bar ukoliko se rukovodimo važećim, nepisanim normama društvenog ugovora (zatvaranje očiju pred tuđim nevoljama, pred smaknućima i smrtonosnim potresima kakvim je bila izložena Jugoslavija od vremena izbijanja Drugog svetskog rata, pa preko golootočke farse, sve do vremena najtvrdog komunističkog režima, lov na prostitutke i dosledno ugađanje ličnom konformitetu) ali sve sumnje padaju u vodu pred ciljem koji je junak sebi postavio: biti pisac, po svaku cenu... Pa zar nije Tišma, u svom davno objavljenom "Dnevniku", zapisao i ovo: "Pet godina raspravljam o tome kako sam nesrećan, a stvar je prosta: ja sam pisac i samo pišući mogu da doživim zadovoljstvo"?!

Baš kao što je junak-pripovedač Manovog romana "Ispovesti varalice Feliksa Krula" definitivno definisao svoj život između umetnosti zavodjenja i umetnosti krađe, tako je i junak-pripovedač Tišmine prozne tvorevine "Sečaj se večkrat na Vali" određen sudbinom umetnosti pisanja, pokušavajući da, na nogama, dočeka napade skepse i egoizma, svestan da želi (mora, treba) da živi, da stekne kompetentan pojam o svetu, da svoja iskustva stavi u delo, da bude jak i da prašta... (Ne treba zaboraviti da i junak Tišminih "Dnevnika" od 1942. do 1951. godine napominje: "Moj bilans izgleda ovako: 1. Želim da živim (mnogo vidim i osetim); 2. Želim da steknem kompletan pojam o svetu; 3. Želim da svoja iskustva stavim u delo; 4. Želim da budem jak i da praštam".)

No, vraćamo se na suštinsko pitanje dualiteta iliti dvostrukog identiteta; može li se praviti razlika između narečenog romanopisca-junaka samog ("stvarnog") romanopisca Tišme? Šta, uostalom – a to je jedan od bitnih, bar prebrojivih elemenata ako ništa drugo – čita jedan, a šta drugi (ukoliko, naravno, uopšte govorimo o DVE osobe)?

Tišma u biblioteci

Dakle, "Šta sam govorio", i nekoliko desetina intervju-a od kojih je prvi "izvučen" iz godine 1973. a poslednji iz 1996. Šta je Tišma, bar sudeći po onom što je izjavljivao brojnim novinarima, čitao? (Naravno, čitao je on i više, i manje, sada svejedno, držimo se konkretno pobrojanih/spomenutih pisca i knjiga!) Idemo redom:

- *Trenutno čitam "Lelejsku goru" koju nisam ranije čitao;*
- *Tako treba, mislim, posmatrati književne novatore iz prve polovine ovoga veka, koje ste naveli: Prušta, Džojša, Virdžiniju Vulf, Foknera. Mogli ste slobodno dodati Kafku, Tomasa Mana, Henrija Džejmsa;*
- *Setimo se samo "Rata i mira", dela u kojem Tolstoj daje istorijska zbivanja koja uslovljavaju život i sudbine njegovih junaka.*
- *Valeri je tvrdio da se više (u njegovo vreme) ne može reći: "Markiza je izašla u pet časova";*
- *Taj svet je danas razbijen, imperija je razbijena, nastale su nekolike države na njenim razvalinama, ali nesklad, nelogičnost, apsurd, još na neki način provejavaju postupcima, držanjem, navikama ljudi te velike nizije, u koju, kako je rekao mađarski pisac Mihalj Babič, prodire zima neometano čak iz Azije, iz stepa kojih je ona zapravo samo produžetak;*
- *To su pre svih ostalih Dostojevski i Prust;*
- *A što se tiče Ničeovog naređenja da ga čitalac napusti i nađe sebe, ono može da deluje samo na čitače koji znaju (ili tokom života saznaju) kakvu bi upravo knjigu želeli čitati, kakvog bi sebe želeli pročitati;*
- *Nedavno sam u knjizi Žana Amerija "S onu stranu zločina i kazne" pročitao opis udarca kojim je on uzvratio na nasilje predradnika-kriminalca u logoru Osvjencim gde je bio zatočen;*
- *U poslednje vreme, recimo, dopao mi se jedan roman, poslednji roman Vojislava Kuzmanovića "Godina noževa";*
- *Uzmite Sartra, koji piše intelektualnu prozu, Hajnriha Bela, čija je proza emocionalna, ili Markesa, koji hipertrofira stvarnost;*
- *Ali zar nje nije bilo i u delima Dostojevskog? I što se tiče preuzimanja neposrednih događaja, i što se tiče načina na koji su oni izloženi – Dostojevski zbog toga nije manje veliki pisac. On je veliki pisac iako je Hemingvej za njega rekao u "Putujućem prazniku" da čovek nema želju da ga pročitava iznova, kao Čehova i Tolstoja;*
- *Uostalom, možda mi je Crnjanski bliži po temperamentu, ja ga zbilja rado čitam;*

– Jednom kad sam razgovarao sa Vladanom Desnicom, on mi je uzgred rekao otprilike ovako: “Pa šta? Mi konačno pišemo za nekoliko prijatelja.”;

– Pa ipak, kao trajno ostaje ono što je rečeno na umetnički način, i buduća pokoljenja sudiće o našem današnjem čoveku po onome što je o njemu napisao, recimo, Mihailo Lalić, a ne po publicističkim ocenama, pa ma kako one bile vredne i zanimljive;

– Jedan od njih je bio Bogdan Čiplić;

– Još od Platona potiče iluzija da će kultura i intelekt da menjaju svet i da ga spasavaju;

– Njeni predstavnici su Dragoslav Mihailović, Vidosav Stevanović, Živojin Pavlović i drugi;

– Tu su najvidniji predstavnici Danilo Kiš, Mirko Kovač. Ni jedni ni drugi ne oslanjaju se na Ivu Andrića, idu drugim putevima.

– U poslednje vreme čitao sam dve vrlo dobre knjige iz Vojvodine: “Karpate” Dragana Popnovakova i “Familiju” Ištvana Brašnjaja;

– Džojsov “Ulisk” se pri pojavi činio nesvarljivom, čak samovoljnom knjigom, sve dok se čitaoci nisu pomirili da je reč o pokušaju da se dotakne naša svest, i to ne samo tamo gde su njene premise estetski opažljive;

– Ako Henri Miler kaže da postoje te antene onda postoje i određeni talasi koje neka antena prima jače ili prima uopšte, a druge ne;

– Razgovarali ste sa Antićem, zar ne;

– Nedavno sam čitao sećanja Magde Simin pod naslovom “San mladosti”. Ta spisateljka, koja pripada mojoj generaciji, ranije je objavila knjigu “Kad višnje procvetaju”, u kojoj je opisala zatvore i logore kroz koje je prošla kao ilegalka iz Vojvodine;

– Pomislite samo na Aleksandra Hercena i njegovu “Prošlost i razmišljanje”;

– Ovo kažem ne da bih se razmetao originalnošću, nego s kajanjem, jer Krležu veoma volim da čitam;

– Tu korist, zanosnu korist, nalazim u “Povratku Filipa Latinovića” i u “Gospodi Glembajevima”, a i kod drugih pisaca zanemarujem programske tekstove za ljubav literarnih i ispovednih;

– Pored nekoliko defa s francuskog, engleskog i nemačkog jezičkog područja, od klasika mađarske književnosti preveo sam na srpskohrvatski jezik romane “Novi spahija” Mora Jokajija, “Sinovi smrti” Mihalja Babiča, “Niki” Tibora Derija, te nekoliko Babičevih i Kostolanjijevih novela. Od mađarskih književnika koji stvaraju u Jugoslaviji preveo sam roman “Memoari jednog makroa” Lasla Vegela, i pregršt pesama Karolja Ača, Ferenca Fehera i Jožefa Papa;

– Već i danas, ako uzmete, na primer, Solženjicina, to nije više kao pre dvadeset godina;

– Sad kad sam ovo rekao imam utisak da parafraziram neku izjavu Ernesta Hemingveja ili čak njegovu priču “Starac i more”;

– Nedavno, u jednom intervjuu Milana Kundere, pročitao sam o podeli pisaca na “prirodne” i na one druge, podstaknute na pisanje društvom – podeli koju je napravila Nadin Gordimer;

– To su ti stihovi iz “Naseljenog sveta”, tridesetak pesama, koje su dobile nagradu zajedno s Ugrinovljevom “Bačkom zapevkom”;

– Među prvima, koje sam čitao, našao se Karl Maj, a njega sam čitao na nemačkom, naime, u gimnaziji sam sedeo u klupi s jednim momkom koji je bio Nemač, zvao se Franc Fajt, koji se s porodicom doselio ovamo iz Nemačke;

– A onda sam čitao i druge zabavne, ili da tako kažem, avanturističke knjige – sećam se Edgara Valasa, njega sam mnogo čitao, bio je tada u modi;

– Sećam se Napoleonove ilustrovane biografije, zatim romana Viktora Igoa, čitave serije, dakle takvih stvari, koje su na mene ostavile utisak, tako da se sa mađarskom književnošću nisam pobliže upoznao sve do početka rata;

– Tih dana je u Novom Sadu streljano blizu dve hiljade ljudi, ovaj događaj, sa puno detalja, opisan je između ostalog u knjizi “Hladni dani” Tibora Čereša;

– Šekspir: “Hamlet”;

– Pa zatim “Bura”, “Kralj Lir”, na srpskom.

– “Otel”, “Mletački trgovac”, zatim jedan srpski pisac, Popović, zatim Geteov “Verter”, sva je prilika, da sam ga čitao na nemačkom. Zatim Čehov, Turgenjev, ponovo Turgenjev, pa još jedan, još jedan, i tako dalje.

– Poslednja zabeleška je datirana 3. aprila, jedan Pirandelo;

– Ovde stoji drama Franca Grilparcera: “Die Ahnfrau”, zatim u maju čitam na mađarskom. Migel de Unamuno: “Magla”;

– Zatim poznati roman Džona Dos Pasosa o Njujorku;

– Tomas Man: “Lota u Vajmaru”;

– Romen Rolan, Balzak, na mađarskom, itd;

– Evo još navodim iz dnevnika: August Strindberg, na mađarskom. Rože Martin di Gar: “Porodica Tibo”, ali ne znam na kojem jeziku. I evo sad jednog mađarskog pisca, Žolt Haršanji: “Mađarska rapsodija”. Zatim Žid, na francuskom, Hauptman na nemačkom, Momsen na francuskom, i tako dalje. Zatim Šo i Kipling, ali na nemačkom;

– Meterlink, Jejts, opet na nemačkom! Kao što vidite, nema baš mnogo mađarskih pisaca, ali sećam se da sam kasnije čitao i njih, na primer Marajja, možda je bilo i boljih pisaca, ali ja sam ove čitao. Tu je i neki Ferenc Fendlik, zatim Frideš Karinti i Babičeva “Istorija evropske književnosti”;

– Govorio je o Prustu, o Virdžiniji Vulf, o Tomasu Manu;

– Išao sam često i u pozorište, naročito u Vigsinhaz, tamo sam prvi put video Pirandela na sceni, prvi put Bernarda Šoa, naravno i mnoštvo mađarskih pisaca, dakle, sve je to činilo moj život, sve su to bili činioци mog razvoja;

– Jedan moj kolega, koji je takođe bio tamo, književnik Mikloš Vidor, napisao je knjigu, zapravo roman o ovom razdoblju;

– Ja sam na to pristajao, i tako sam preveo na primer i “Novog spahiju” Mora Jokaija, ili “Sinove smrti” Mihajla Babiča, a izdavačev izbor je bio i “Niki” Tibora Derija. Preveo sam i veći broj novela različitih mađarskih pisaca, među njima i Kostolanjijeve novele, za potrebe raznih antologija. Osim toga, ali već po vlastitoj volji i izboru, preveo sam roman jednog ovdašnjeg, od mene mlađeg mađarskog pisca, Lasla Vegela, “Memoare jednog makroa”, i roman Geze Otlaka, “Krovovi u svitanju”;

– Ovdje živi i radi nekoliko sasvim izuzetnih srpskih pisaca, na primer Vojislav Despotov, Vujica Rešin Tucić, tu su i izuzetno dobri prozaisti, Judita Šalgo, Milorad Grujić, Dragan Popnovakov, Milica Dimovska;

– Od mađarskih pisaca veoma cenim Ota Tolnaja, Ištvana Domonkoša i Vegela, koga sam prevodio, i čiju sam dramu, “Juditu”, nedavno video;

– Zatim, tu je i Nandor Gion, jedan ozbiljan prozaista, tu je i dramski pisac Ferenc Deak, i jedan svetski fenomen – Katalin Ladik. Tu je zatim pesnik Ferenc Feher, koji pripada starijoj generaciji, onima koji su napunili šezdesetu, pa Karolj Ač i Jožef Pap, dva sasvim različita pesnika;

– Trenutno čitam roman pod naslovom “Golub”, jednog pisca koji piše na nemačkom jeziku, zove se Siskind;

– Postoji nekoliko zanimljivih i vrednih srpskih pisaca, koji pripadaju prvoj struji, recimo Dobrica Ćosić, Antonije Isaković, Dragoslav Mihailović. Drugoj tendenciji pripadaju Danilo Kiš, Milorad Pavić, Borislav Pekić i, u hrvatskoj književnosti, Antun Šoljan i od njega nešto stariji Ranko Marinković, a od slovenačkih pisaca Rudi Šeligo;

– Danilo Kiš je bio izrazito pokretljiv čovek-boem, često je menjao boravišta;

– Promućurna Jasna Melvinger primetila je jednom kako su sve junakinje Krležinih knjiga – strankinje;

– Mnogi ljudi, rekao je jednom Čedomir Mirković, pa i mnogi pisci, nisu u totalitarnom režimu imali prilike i mogućnosti da se izraze politički;

– Ja uopšte ne mislim da je Vaclav Havel postao ličnost iz svoje satire ili komedije, mislim da je sasvim normalno što je osetio, u trenutku kada su se Češka i Slovačka oslobodile jednopartijskog života, da mase imaju u njega poverenja baš zato što je on tek izašao iz zatvora i što je bio nekompromitovan;

– Recimo, Čeh Škvorecki kada su mu se jednom prilikom obratili kao Čehu odgovorio je da je on iz Češke, ali je sada kanadski pisac. Milan Kundera je svoj poslednji roman doduše napisao na češkom, ali je reč o jednoj sasvim drugoj sredini – o Francuskoj, u kojoj on već dvadesetak godina živi. Džozef Konrad je engleski pisac iako je Poljak;

– Evropu ne možete zamisliti bez Dvoržaka, Hašeka sa dobrim vojnikom Švejkom, pa i bez Jana Husa;

– Nemamo mi jednog Servantesa, Lope de Vegu ili Kolumba, koje imaju Španci;

– Izdavač “Seoba” Crnjanskog, Jugosloven koji živi u Švajcarskoj, Dimitrijević, kaže mi: “Slušaj, u Švajcarskoj više nema naroda, ima samo poedinaca!”;

– Ovaj Kinez, kao i Konrad i Meseji su disidenti, ali različitog tipa;

– Ne zaboravite da je i Gojko Đogo posle odležane robije objavljivao pesme;

– Jedan je Vladimir Mnjačkop, vrlo interesantan književnik, koji je neposredno nakon rata objavio roman “Smrt se zove Engelhen” na osnovu koga je snimljen i čuveni film;

– Jan Budai je sasvim suprotan tip, pravi alternativac, čije se stvaralaštvo svodi na samizdat i prvi autor koji je još 1989. izašao sa zahtevom da Komunistička partija Čehoslovačke napusti svoju dominantnu ulogu u Slovačkoj;

– Markiz de Sad i Žan Žene bili su ljudi od kulture.

Tišmin alter ego u biblioteci

– Pored toga što me je upozorio na neka zanimljiva predavanja – kao na ona Gyorgya Ronaya, čitavu seriju o savremenom svetskom romanu, kroz koja sam saznao o Proustu, Joyceu, Thomasu Mannu, Virginiji Woolfe, Celineu, pa i počeo da ih čitam, poveo me je na sedeljke jednog zatvorenog društva čije je središte bio Sandor Karacsony, pisac;

– Što znači da sam samo s pola oka, s pola uha pratio šta se oko mene dešava, a glavnu pažnju usredsređivao sam na neku knjigu, možda na “Rat za petrolej” Emila Ludviga;

– Valjda pod sugestijom predavanja o modernom romanu u Budimpešti, a možda i nezavisno od toga, jer sam ove knjige kupio u novosadskoj antikvarnici upravljajući se prema instinktu koji je njušio za doživljajem na osnovu naslova i gustine sloga, suočio sam se sa Proustovim “Du cote de chez Swann” u Gallimardovom izdanju, a čim sam knjige uzeo da čitam, njihov ton, njihov smer kazivanja, njihova umetnička intencija zablesnula me je kao krajnje moja, to jest kao ona koju bih ja izabrao da sam dostigao zrelost i umeće tog pisca;

– Istim tim glasom i sa ne manje prikladnom intonacijom pročitao je docnije pred razredom jedan moj pismeni sastav, rađen na času sa zadatom temom – Branko Radičević – koji je ocenio kao izvrstan, i time se zauvek zabeležio u mojoj svesti kao srodnik po duhu;

– Ja sam o tim raspravama čitao u našim, srpskim, nedeljnim revijama, u NIN-u po svoj prilici, i sećam se burnih reaganovanja Miodraga Bulatovića, autora priče “Davaloli dolaze” i romana “Crveni petao leti prema nebu” na ta “sudenja”;

– Flaubert i Stendhal, a zatim od novijih Henri de Montherlant, Andre Gide, Francis Carco usadili su u mene geografiju i antropografiju ove zemlje s takvom temeljitošću i gustinom da su mi mesta i ljudi u njoj bili bliži nego mesta i osobe mog okruženja;

– A ja bih, da sam tada dospao u Pariz, rekao trijumfalno, kao Rastignac, jer sam kao i taj Balzacov junak bio provincijalac željan velegrada, koji sam kao i on poznavao samo iz literature: “A sad je na nama dvoma red!”;

– Meni je međutim mogao da se poverava, jer je u meni od početka prepoznao nekonformistu i sumnjala, a moje znanje jezika, pa i nemačkog, koje nije bilo u

srpskoj tradiciji, i moje poznavanje literature, recimo Thomasa Manna preko izvornih izdanja, sasvim ga je ubedilo da smo bliski i da sam mu pogodan za saveznika;

– Izučavali smo “Smrt Smail-age Čengića”, ali onako kako se to radi na fakultetu: celo pola godine čitali smo taj spev stih po stih, reč po reč, i analizirali ih;

– Pristao sam i da redigujem, to jest uporedim sa originalom, “Novele” Stefana Zweiga koje je preveo neko drugi i da za knjigu napišem pogovor, a po sugestiji Mladena Leskovca uzeo sam da prevedem s mađarskog roman Mora Jokaija “Novi spahija”;

– Čak sam upotrebio stvoreno literarno prijateljstvo sa beogradskim komunistom piscem Erihom Košom;

– Završivši prevod Jokaija, uzeo sam da prevedem “Jučerašnji svet” Stefana Zweiga, a potom “S leve strane gde je srce” Leonharda Franka;

– Uz to sam i dalje prevodio – Leskovac mi je preporučio “Sinove smrti” Mihalya Babitsa i ja sam taj dvotomni roman disciplinovano pretočio na srpski;

– Dimitrijević je sebi u zadatak postavio da upozna Zapad sa slovenskim literaturama, i prva knjiga koju je izdao na francuskom bio je roman “Petrograd” Andreja Belog. Zatim je, posle još mnogih Rusa i Poljaka, uzeo u program nekoliko Srba, Andrića, Lalića, Šćepanovića, i jednog Makedonca, Živka Činga.

I, šta sad?

Dovoljan je samo letimičan pogled pa da se ustanovi kako junak-narator romana “Sečaj se večkrat na Vali” nije pročitao ni približno onoliko knjiga koliko je to učinio gospodin Tišma (ili bar, da ne grešimo dušu, koliko je rekao da ih je pročitao). Tako je *Alter ego-Tišma*, sve vodeći brigu o sebi, svom komforu, svojoj budućnosti (itd, itd...) zaboravio da bi se u biblioteci pisca u razvoju morale naći knjige Foknera, Henrija Džejmsa, Tolstoja, Valerija, Dostojevskog, Ničea, Sartra, Hajnriha Bela, Markesa, Hemingveja, Čehova, Platona, Kiša, Henri Milera, Hercena, Gordimerove, Kundere, Turgenjeva, Unamuna... a što pisac-Tišma, bar u svojim intervjuima, nije zaboravio.

Moglo bi se, zatim, uočiti kako i jedan i drugi (Tišma) poznaju izdavača Dimitrijevića. Moglo bi se, opet, primetiti, da je jednom od Tišmi ključ za “srodstvo po duši” to da li se nekom sviđa ili ne njegovo pisanje. Isto tako, dalo bi se zaključiti da u Švajcarskoj žive pojedinci a ne Švajcarci, da je jedan od njih oduševljen prozom Mihajla Lalića, ili da voli prozu Dragana (a ne Dragomira!) Popnovakova ali, kako se ovaj tekst ne plaća po šljajfnama, ja ga ipak, da me škakljive analize ne bi odvukle na polje gde vlada nepotrebnii i neželjeni domaćin gospodin Cinizam, ovim i završavam.

Draško Redep

PRIVLAČNOST PONORA POSTOJANJA

Čovek ni u jednom odnosu, čak ni u erotskom orgazmu, ne ulazi tako intimno, tako daleko u biće drugog čoveka, kao u okrutnosti. Tu je čak s orgazmom zajednička izvesna degradacija tela. Međusobno opštenje ljudi kroz okrutnost dosad je bilo jače od opštenja kroz samilost.

Karol Ižikovski

Kao što postoji upečatljiva konvergencija između Krakova i ranog Ive Andrića, o čemu je često pisano, ali nedovoljno s pomislima da upravo onde valja napisati knjigu o *ranom Andriću*, tako isto tihi, tipično novosadski žagor, onih dveju ulica i jednog trga, nesumnjivo govori o komplementarnosti s Aleksandrom Tišmom. U neku ruku, Tišma je naš reprezentativni *uličar*, u konotacijama koje ovaj termin određuje svojom radoznalošću, flaniranjem, tim famoznim korzom koji je, kao termin, u romanu *Za crnom devojkom* prebrazao Igor Mandić. Nimalo pežorativno, kako su uličarskim govorom sa prezirom pretili naši stari, taj uličarski termin govori o izuzetno negovanoj radoznalosti autora.

Vladan Desnica je u *Zimskom ljetovanju* grad identifikovao sa sećanjem samim: izbegli Zadrani, u dalekoj zabiti, negde visoko, po navici, okupljaju se uveče pred jednom polurazrušenom kućom koja, još uvek, ima okrugli otvor. Koji ih, dakako, podseća, na tajanstvenu tačku večernih gradskih okupljanja.

Desnica je i inače jedan od onih autora kojima je Tišma, esejist, posvetio upečatljivu pažnju. Kao uostalom još i Todoru Manojloviću i Velimiru Živojinoviću Masuki. Grad, naviknuti i zagonetni, večiti grad, bio je svakako u središtu njihove pažnje. Jednako kao i Tišmi.

Iz jedne Desničine epistole sa mnogobrojnim razlozima navodene su i ove reči:

Koža i muskulatura na fizionomijama su opušteni, strasti i interesi drijemaju, život se g o t o v o s a v ostvaruje u odvijanju navedenih, ustaljenih, automatskih, gotovo obrednih akata i funkcija. Sudbine teku svojim predodređenim, naoko nedostupnim i neporemetivim tokom.

Posve je izvesno da je one židovske *pukotine proze* u diktaturi opštih mesta Aleksandar Tišma pronalazio upravo u onome što nije svedeno na obred i funkciju, ponajviše mehaničko i vaspitanje sentimentalno.

Pronalazeći zastoj u mehanizmu, opreku u ritualnom gibanju, ekstatičan munkovski krik u svedenoj tišini panonskog nedešavanja, Tišma je nastojao da oslobodi energiju bića, nimalo se ne libeći da je podstakne, a veoma retko se opredeljujući